

МІКРОПОЛЕ «ПРИРОДА» ЯК СКЛАДОВИЙ ЕЛЕМЕНТ ЛСП «ЧУЖИНИ» В ПОЕЗІЇ ОВІДІЯ ПЕРІОДУ ЗАСЛАННЯ

У статті проаналізовано лексико-семантичні та стилістичні особливості груп лексем мікрополя «природа» як складового елемента лексико-семантичного поля «чужини» в поезії Овідія періоду заслання. Виділено три лексико-тематичні групи: ландшафт, клімат та рослинність.

Ключові слова: лексико-семантичне поле, лексико-тематична група, художні засоби.

Восени 8 р. н. е. відомий римський поет Овідій гостював у свого друга Котти на о. Ельба. Там і застав його гонець з наказом негайно з'явитися в Рим. Саме тут він і одержав особисте розпорядження Августа: на світанку другого дня покинути Рим і вирушити у вигнання. «Холодний промінь сонця, що зблиснув на світанку цього дня розчахнув, мов мечем, життя поета» [7, с. 172], позаду залишилось п'ятдесят щасливо прожитих років, попереду чекала чужина, невідомість.

У травні 9 р. славний поет з блискучого Риму прибув на місце свого заслання – невеличке місто Томи, розташоване в гирлі Дунаю біля Евксинського Понту. Вигнання стало для Овідія, як зазначає М. Л. Гаспаров у статті «Три подступа к поэзии Овидия»: «Не лише важкою життєвською незгодою, але й крахом світобачення, оскільки він бачив відмінність між видимістю та суттю, але не міг і не хотів прийняти з цього щось одне [2, с. 31]. Овідій прожив на засланні 10 років. За цей час він написав п'ять книг «Tristia» та 4 книги «Epistulae ex Ponto». У цих творах поет багато разів описує місце та обстановку свого вигнання то присвячуючи цьому цілі вірші, то торкаючись цього мимохіть у зв'язку з іншими темами. З цих описів поступово вимальовується образ чужини. Спираючись на спогади поета, виявлені в досліджуваних творах, нам вдалося звести коло причин, які його найбільше гнітили до двох основних, а саме до природи та побуту. Зауважимо, що дослідник творчості Публія Овідія Назона А. В. Подосінов до названих причин зарахував ще й третю: віддаленість від Риму, яка робить вигнання поета нестерпним [4, с. 167].

Дослідження названих вище творів Овідія на лексичному рівні дало змогу виділити окреме лексико-семантичне поле (ЛСП) «чужина», яке, у свою чергу, складається з мікрополів: природа, побут, номінації місця перебування та психічного стану поета. Наша стаття присвячена висвітленню мікрополя «природа», в якому виділяємо 3 лексико-тематичні групи (ЛТГ): ландшафт, клімат та рослинність.

Актуальність дослідження мікрополя «природа» як складового елемента ЛСП «чужина» в поезії Овідія періоду заслання зумовлена, насамперед, відсутністю на сьогодні лінгвостилістичного аналізу вказаного ЛСП у мові творів Овідія.

Мета статті – проаналізувати лексико-семантичні та стилістичні особливості груп лексем, які складають у досліджуваного автора мікрополе «природа».

Визначальним у нашому дослідженні є поняття ЛСП, яке розуміємо як сукупність лексичних одиниць, співвідносних з одним відрізком дійсності, що належать до різних частин мови та об'єднані загальним (інваріантним) значенням.

Беручи до уваги два основні шляхи в розробці семантичних полів – вивчення парадигматичних відносин між лексичними одиницями, тобто парадигматичні поля (до яких відносять, наприклад, поля Й. Тріра) та синтагматичні відносини, тобто синтагматичні поля (наприклад, В. Порціга), ми будемо розцінювати усі лексичні одиниці, які в поезії Овідія періоду заслання співвідносяться з поняттям «чужина» як такі, що утворюють парадигматичне поле «чужина». До парадигматичного поля при цьому належатимуть найрізноманітніші класи лексичних одиниць, тотожних за тими чи іншими ознаками (семемами) ЛСГ, ЛТГ, синоніми, антоніми тощо.

У визначенні структури ЛСП пристаємо до думки мовознавця Ф. П. Філіна, який поділяє ЛСП на лексико-тематичні групи (ЛТГ), мотивуючи це тим, що при вивченні сукупності слів словниковий матеріал зазвичай класифікується за темами та сферами вживання, майже незалежно від їх зв'язків між собою [8, с. 233].

Згідно з рядом типізованих структур семантичних полів, який запропонував Ч. Філмор, [9, 74–122], ми будемо відносити наш матеріал до другого типу структурної організації семантичного поля, яким є «таксонімія» – тобто родовидові відношення слів, де родове слово виступає гіперонімом стосовно видових, які є гіпонімами стосовно родової назви. У ЛТГ на позначення клімату прикладом зазначеного зв'язку може бути відношення між гіперонімом *clima* – клімат та гіпонімічними назвами *frigus* (холод), *gelu* (мороз), *glacies* (крига), *nix* (сніг), *ventus* (вітер).

Перш, ніж приступити до опису мікрополя «природа», зауважимо, що наскрізний мотив поезії періоду заслання – неприйняття чужого краю. Як слушно зазначає дослідниця М. Шах-Майстренко, «у душі поета іде постійна боротьба між тим, що було і стало, між «тут» і «там», а описи чужого краю (зокрема його природа) завжди подаються у зіставленні з рідними місцями [11, с. 248]:

Dividimur caelo; quaeque est procul urbe

Quirini (Р. I, 5, 73) – Відрізняємося небом; воно знаходиться далеко від міста Риму.

Описуючи чужину, Овідій, як відзначає О. Ошеров, «з цілісної картини відбирає те, що найбільше контрастує із звичною для римлянина природою і побутом» [3, с. 192]. Звичного до живописної природи півдня Овідія, перш за все, вражає природа чужини.

Чим дратує Овідія природа? Тим, що земля тут – гола рівнина, порожня і рівна як море. У листі до дружини Овідій уперше у світовій літературі порівнює безкраї рівнини скіфського степу з морем:

... et in terra est altera forma maris (Р. III, 1, 20) – ...і у землі є вигляд моря.

Описуючи рівнинний ландшафт чужої землі, поет зовсім закономірно приділяє увагу синонімічному ряду лексем, які служать на позначення полів, а саме: *campus*, *arvum*, *ager*. Ці рівнинні поля характеризуються Овідієм як *infrondes*, *nudi*, *vasti*:

Hic agri infrondes (Р. IV, 10, 31-32) – Тут поле без зелені пише Овідій.

Однак при уважному читанні дізнаємось, що і на цій рівнині, як море, землі є деякі підвищення. В елегії до невірною друга Овідій пише, що він народився не в Римі, а:

«Sed scopulis, ponti quos haec habet ora sinistri,

Inque feris Scythiae Sarmaticisque iugis» (Т. I, 8, 39-40) –

Серед скель, які має ліве узбережжя Понту,
між диких скіфських і сарматських хребтів.

Гнітюче враження справляє на Овідія клімат Причорномор'я з його «вічними морозами»:

Parrhasiae gelido virginis axe premor (Т. II, 191) – Терплю під холодним полюсом Аркадської діви, – пише поет про місце свого вигнання.

Природа чужого краю – це вічний холод. Поета вражають застигли від холоду струмки і ріки, вода і вино, що замерзає у глечиках, сніг, що не тоне ні від дощу, ні від сонця, замерзлий Істр, по якому, як по землі, ходять люди, дзвінко вистукує копитом кінь, заціпеніла від холоду земля:

Frigora perpetuo Sarmatis ora riget (Р. II, 7, 72) –

Із-за постійного холоду сарматське побережжя ціпеніє, – пише поет в листі до Аттика.

На позначення холоду Овідій найчастіше використовує лексеми: *frigus* (холод) та *gelu* (мороз).

Як показав аналіз творів, лексема *frigus* (холод) у більшості випадків реалізує негативну конотацію та активізує свою семантику у синтагматичному зв'язку з настижними епітетами: *non habitabilis* (непридатний для життя), *inmodicus* (надмірний), *assiduus*, *perpetuus* (постійний), *Scythicus* (скіфський) та іншими. Це можна прослідкувати у наступних прикладах:

...ulterius nihil est nisi non habitabile frigus (Т. III, 46, 51) –

...далі нічого, якщо не холод, непридатний для проживання.

Із наведеного вище прикладу видно, що Овідій використовує епітет *non habitabile* з метою якнайсильніше передати холод країни його заслання. Так вражав і дошкуляв поету холод, що, протиставляючи Рим чужині, він вдається одразу до двох художніх засобів антитези і риторичного питання.

Quid melius Roma? Scythico quid frigore peius? (Р. I, 3, 37) –

Що краще Риму? Що є гірше від скіфського холоду?

Зауважимо, що епітет *Scythicum* первинно не містить негативної конотації, однак набуває її у сполученні з іменником *frigus* (холод), виражаючи негативне ставлення поета як до холоду, так і до місця заслання.

Ще одна лексема для позначення холоду, яка відзначається більшою експресивністю, – *gelu* (мороз). Вступаючи у синтагматичний зв'язок із такими епітетами, як *rigidus* (сильний), *adstrictus* (міцний), ця лексема відображає такий ступінь холоду, який раніше був невідомим поету. Про це автор говорить такими словами:

ipse uides rigido stantia uina gelu (Р. IV, 7, 8) –

сам бачиш, як на сильному морозі стає твердим вино.

Окремо виділяємо в тексті поета випадки вживання епітета *marmoreus* з лексемою *gelu*. Розширюючи свою семантику в поєднанні з іменником *hiems*, іменник *gelu* набуває контекстуального значення «крига», що бачимо в таких рядках:

...terraque marmoreo est candida facta gelu (Т. III, 10, 10) –

...і біла земля стала мармуровою кригою.

Для опису криги поет також використовує епітет *canens* (сріблястий), який, очевидно, не містить негативної конотації, що свідчить про вміння поета помічати красу, навіть у незвичному для нього пейзажі:

*nec me tam cruciat numquam sine frigore caelum,
glabraque canenti semper obusta gelu* (Т. V, 2, 65-66) –
та ніколи так мене не мучить холодом небо,
ані постійно обморожена сріблястою кригою земля.

Складовими елементами ЛТГ «клімат» є *glacies* (крига), *nix* (сніг), *ventus* (вітер). При змалюванні криги Овідій активізує значення лексеми *glacies* у словосполученні «*vincta freta glacie*» (моря скуті кригою), вживаючи дієслово *vinco* (сковувати) в метафоричному значенні:

*Tu glacie freta uincta tenes, et in aequore piscis
inclusus tecta saepe natauit aqua* (Р. III, 1, 15-16) –

Ти тримаєш сковані кригою моря, і у морі замкнена риба часто плаває під покритою водою [кригою].

Крім того, Публій Овідій Назон застосовує перифраз при описі криги, називаючи її *aqua fragilis* (ламка вода), *aqua rigida*, *aqua dura* (тверда вода). Одночасно поет використовує прийом контрасту, який міститься у внутрішній семантиці поєднаних лексем. Адже *aqua* (вода) має ознаку чогось рідкого, текучого, а прикметники *fragilis* (ламкий), *rigidus* та *durus* виражають семантику твердості. Відомий перекладач А. О. Содомора, аналізуючи поезію Овідія, зазначає, що в Овідієвій поезії контрастний малюнок не лежить на поверхні [6, с. 23], а розкривається при уважному читанні. Отже, бачимо, що в контексті «Скорботних елегій» лексема *aqua* з ознакою «твердий» набуває переносного значення:

*...inclusaeque gelu stabunt in marmore puppes,
nec poterit rigidas findere remus aquas* (III, 10, 47-48) –
і стоятимуть кораблі затиснені у мармурову кригу,
і не зможе весло розколоти тверду воду.

Лексема *nix* (сніг) супроводжується епітетом *perpetuus* (безперервний) (Т. III, 10, 13–14; Р. I, 3, 50), який надає лексемі негативної конотації, вказуючи на безкінечність зими. Зауважимо, що поет застосовує гіперболу, коли каже, що *nix ne sol pluviaeque soluta* (сніг не тоне ані на сонці, ані під дощами) (Т. III, 10, 13–14), намагаючись посилити відчуття нестерпного постійного холоду та привернути увагу до своїх страждань.

Іменник *ventus* (вітер) супроводжується епітетом *non moderatus* (неспокійний). Для називання вітрів поет використовує лексеми *Boreas*, *Aquilo*, *Zephrus*, *Notus* та *Auster*. Так, *Boreas* – північний вітер, активізує свою негативну семантику при описі холоду і підсилюється епітетами *gelidus* (холодний) (Т. I, 2, 29) та *nimius* (надмірний) (Т. III, 51–56). Овідій метафорично оживляє вітер, надаючи йому властивості птаха. Тим самим він наголошує на величині та безмежності цього природнього явища, яке, однак, не може здолати криги, якою стиснуте море:

*...et quamvis Boreas iactatis insonet alis,
fluctus in obsessio gurgite nullus erit* (Т. III, 10, 45–46) –
...і хоч Борей зашумить розкинутими крилами,
Ніякої хвилі на заблокованому морі не буде.

Ще одна лексема для позначення вітру, яка розвиває негативну конотацію у сполученні з епітетами *siccus* (сухий) та *commotus* (розбурханий), що вказують на його стан, – *Aquilo*:

...*tantaque commoti uis est Aquilonis, ut altas aequet humo turres tectaque rapta ferat* (Ш, 10, 15-18) –

І така сила є розбурханого Аквілону, що зрівнює із землею
високі вежі і зірвані кривлі несе.

ЛТГ «клімат» об'єднує дві лексеми *hiems* та *bruma* (зима) для позначення пори року. Це не вказує на те, що в Томах не було весни чи літа, чи осені, які, звичайно, відрізнялися від аналогічних пір року в Римі, але підкреслює якраз те, що саме зима викликала у поета найбільш негативні емоції та поглиблювала важкість перебування на чужині, про що, видається, Овідій не забував ні на мить. Тому епітетами субстантива *hiems* виступають такі ад'єктиви, як *ferus* (дикий), *durus* (суворий), *tristis* (сумний), *longus* (довгий) та *novus* (новий (небувалий) (Т. Ш, 8, 29–30), а в «*Epistulae ex Ponto*» ще й *iners* (бездіяльний) (Р. I, 2, 24) та *horridus* (страшний) (Р. ІУ, 10, 38). Це ми бачимо в такому контексті:

Crede tamen, nec te causas nescire sinemus

horrida Sarmaticum cur mare duret hiems (Р. ІУ, 10, 37–38) –

Та повір, не дозволю, щоб ти не знав причину,
чому страшна зима сковує сарматське море.

Примхливості скіфської зими дуже яскраво описує Овідій в 10 елегії Ш книги «Трістій». Тут поет, як це підкреслює М. Л. Гаспаров [1, с. 208], виділяє з ряду мотивів, що стосуються клімату, лише один – сніг та лід – і розтаповує його з продуманим до дрібниць наростанням (прийом градації): вітер, а сила його тут така, що він:

... *ut altas*

Aequet homo turres tectaque rapta ferat (Т. Ш, 10, 17–18) –

...що високі вежі може зрівнювати з землею і нести зірвані кривлі – приносить сніг, сніг твердне у лід; у людей лід у волоссі, по замерзлому морі не плаває дельфін, в нього живими вмерзають риби.

Все погане на чужині, але найгірше допикує холод. Тому, пишучи про нього, поет, як слушно зауважують дослідники [4, с. 171], вдається до певної гіперболізації. Все холодне на чужині – земля, ріки, море і навіть небо:

...*haec gelido terra sub axe iacet*... (Т. V, 2, 64) –

...ця земля лежить під холодним небом, – пише Овідій.

Змальовуючи природу чужини, Овідій у багатьох елегіях і посланнях говорить і про інші природні явища, які не подобались йому, припшельцю з зовсім іншого світу.

Так, у посланні до дружини поет скаржиться на те, що біля Понту всі чотири пори року одна гірша від іншої, що замерзає море, що джерела тут солоні й вода з них не вгамовує спрагу:

Nec tibi sunt fonts, lattices, nisi paene marini,

Qui potus dubium sistat alatne sitim (Р. Ш, 1, 17–18) –

І нема в тебе інших джерел, хіба виключно морські, пиття з яких зовсім не вгамовує спраги.

Творячи образ чужини, Овідій не міг не звернути уваги на її рослинний світ. Звичного до різноманіття зелені, дерев, кущів, квітів поета вражає бідність Понтійського краю. Неодноразово він згадує про відсутність тут зелені та дерев. Описуючи чужину у листі до вірного друга Фабія Максима, Овідій пише:

Adde loci faciem nec fronde nec arbore laeti (Р. I, 2, 25) –

Додай вигляд місцевості, небагатої ані зеленню, ані деревом.

І знову поет вдається до прийому гіперболізації. Бідна земля не приносить плодів, а також звичного для римлянина винограду, а, отже, і милого серцю вина

Nec hic pampinea dulcis latet uva sub umbra

Nec cumulate altis fervid musta lacus

Poma negat region (Т. III, 10, 71–73) –

Не ховає під тінню солодкий виноград,
не наповнюють високі кубки гарячі вина,
місцевість позбавлена яблук.

Овідія вражають сумні пейзажі скіфських степів без трав, без виноградників, без дерев, які вгинаються від зрілих плодів, з жалогідними полями, що родять лише сумний полин:

Non hic pampineis amicitur vitibus ulmus,

Nulla premunt ramos pondera poma suo?

Tristia deformes pariunt absinthia campi... (Р. III, 8, 13–15) –

Тут з покритою виноградним листям лозою не дружить в'яз,

Жодні плоди не обтяжують гілки своєю вагою,

Гіркі полини родять споганені поля...

Поет не уявляє собі чужини без цієї сивої (Т. V, 13, 21) сумної рослини. Вона стає у нього ключовим словом при змалюванні вкрай бідного рослинного світу чужини [10, с. 7]. Звертаючись до друга, який, Овідій певен, ніколи його не забуде, він пише, що це станеться не скоріше, ніж:

Cana prius gelido desint absinthia Ponto... (Т. V, 13, 21) –

Сивий полин зникне з холодного Понту...

І як слова «холод» та «лід» стають у поета символом поганого клімату, а, отже, і незгод життя на чужині, так лексема «полин», яка є здавна у фольклорі символом гіркоти, смутку, нещасної долі [5, с. 110], стає символом всієї чужої поетові природи, зокрема її рослинного світу і, як наслідок, його трагічної долі на чужині.

Досліджуючи лінгвістичні засоби творення образу чужини і, зокрема, її рослинного світу, зустрінемося знову зі стилістичною фігурою антитези, яка дає змогу поету відтінити ті незгоди, які чекали на нього на чужині. Так, елегія про гетську весну починається картиною римської весни, де рясніють різнобарвні квіти, де співають птахи, де проростають крізь землю ніжні посіви, де гілки дерев бубнявють бруньками. Якою ж бідною на цьому фоні виглядає весна на чужині:

At mihi sentitur nix verno sole solute

Quaeque lacu duro non fodiuntur aquae;

Nec mare concrescit glacie, ne cut ante, per Histrum

Stridula Sauromates plaustra bubulcus aget (Т. III, 12, 27–30) –

А тут я бачу, як тане сніг під весняним сонцем

І воду, яку вже не добувають із замерзлого озера;

Море вже не сковане льодом і, як раніше, через Істр

не гонить скрипучого воза савромат, погонич волів.

І ніби підсумком всього сказаного про природу чужини, де все вороже людині – і повітря, і вода, і земля та відношення Овідія до неї, звучать такі слова поета:

*Nec caelum patior, nec aquis adsuevimus istis,
Terraque nescio qua placet ipsa modo* (Т. III, 3, 7–8) –
Я не перенопшу неба, не звик до цієї води,
сама земля [мені] не подобається, не знаю чим.

Таким чином, аналіз мікрополя «природа» (три ЛТГ «ландшафт», «клімат», «рослинний світ») ЛСП «чужина» у творах Овідія періоду заслання дав змогу виявити, що символами природи чужини є постійний, нестерпний холод (*frigus assiduum, immodicum*), сивий, сумний, як доля поета – полин (*absinthium canum, triste*) та поле, позбавлене будь-якої рослинності, яка не тішить око (*campus infrondis*). З елегій та послань поета вимальовується широка картина чужого нестерпного для нього нового світу, який навіть своїми природними умовами посилює його покарання. Для досягнення мети – зображення природи такою, яка не дає йому можливості повноцінно жити і цим викликає жаль та співчуття у читача, поет застосовує низку художніх засобів, а саме епітети, гіперболи, метафори, антитезу, контраст, перифраз, градацію.

Лінгвальний образ дійсності в поезії Овідія періоду заслання співвідноситься як з національною мовною картиною світу, так із особистим досвідом поета. Індивідуально-авторська мовна картина світу вирізняється в Овідія характером семантичного наповнення лексичних одиниць, особливостями їх слововживання, експресивним забарвленням.

Лінгвостилістичний аналіз ЛСП «чужина» в мові творів Овідія періоду заслання не був предметом окремого аналізу науковців, що надає перспективності для його подальшого дослідження.

Література

1. Гаспаров М. Л. Овидий в изгнании / М. Л. Гаспаров // Овидий. Скорбные элегии. Письма с Понта. – М. : Наука, 1978. – С. 189–224.
2. Гаспаров М. Л. Три подступа к поэзии Овидия / М. Л. Гаспаров // Овидий. Элегии и малые поэмы. – М. : Художественная литература, 1973. – С. 5–32.
3. Ошеров С. А. Найти язык эпох: От архаического Рима до русского Серебряного века / С. А. Ошеров. – М. : Аграф, 2001. – 336 с.
4. Подосинов А. В. Произведения Овидия как источник по истории Восточной Европы и Закавказья : Тексты, перевод, комментарии / А. В. Подосинов. – М. : Наука, 1985. – 287 с.
5. Словник символів культури України / [ред. В. П. Коцур, О. І. Потапенко, В. В. Куйбіда]. – 3-тє вид. – К. : Міленіум, 2005. – 352 с.
6. Содомора А. О. Дві барви часу Публія Овідія Назона / А. О. Содомора // Публій Овідій Назон. Любовні елегії, Мистецтво кохання. Скорботні елегії. – К. : Основи, 1999. – С. 5–29.
7. Содомора А. О. Жива античність / А. О. Содомора. – Львів : Срібне слово, 2003. – 180 с.
8. Филин Ф. П. Очерки по теории языкознания / Ф. П. Филин. – М. : Наука. – 336 с.
9. Филмор Ч. Основные проблемы лексической семантики / Ч. Филмор // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Радуга, 1983. – Вып. 12. – С. 74–122.

10. *Форманова С. В.* Ключові слова у мовній картині світу Михайла Коцюбинського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «українська мова» / С. В. Форманова. – К., 1999. – 17 с.

11. *Шах-Майстренко М.* Спільні мотиви «Сумних елегій» Овідія і «невольничої» лірики Шевченка / М. Шах-Майстренко // Шевченко і антична культура. – К. : Факівець, 1999. – С. 232–274.

12. *Naso P. Ovidius.* Tristia. Ex Ponto Libri. Fasti / Recogn. R. Merkelius. Lipsiae, 1904. Vol. III.

Olischuk R. L., Tsompanis M.A. Microfield of «nature» as a component of lexical-semantic field of «foreign land» in the poetry of Ovid of the period of exile.

The lexical-semantic and stylistic features of groups of lexemes of the microfield of «nature» as a component of lexical-semantic field of «foreign land» in the poetry of Ovid of the period of exile have been analyzed in this article. Three lexical-thematic groups have been selected: landscape, climate and vegetation.

Keywords: *lexical-semantic field, lexical-thematic group, figures of speech.*

Олищук Р. Л., Тсомпанис М. А. Микрополе «природа» как составной элемент ЛСП «чужбины» в поэзии Овидия периода ссылки.

В статье проанализированы лексико-семантические и стилистические особенности групп лексем микрополя «природа» как составного элемента лексико-семантического поля «чужбины» в поэзии Овидия периода ссылки. Выделено 3 лексико-тематические группы: ландшафт, климат и растительность.

Ключевые слова: *лексико-семантическое поле, лексико-тематическая группа, художественные приемы.*